

Cumhuriyet Döneminde Hadis Usulü ya da Usul Tarihçiliği Üzerine*

Doç. Dr. Yavuz Ünal

"Tarih, dünya hakkındaki bir dizi söylemden sadece biridir. Bu söylemler dünyayı yaratmazlar; ama onu kendilerine mal ederler; sahip olduğu bütün anlamı ona söylemler verir. ... Şu halde bir söylem olarak tarih, nesnesinden farklı bir kategori oluşturur; geçmiş ile tarih farklı şeylerdir."¹

ÖZET:

Usul yazarlığı, -geleneksel anlayışa göre-, tasnif döneminden sonraki kuşaklarda, usulcülerden sonrasını etkileyen bir olgu olarak algılanmamaktadır. Aksine her kuralın ilk andan itibaren uygulandığını/uygulanabileceğini varsaymaktadırlar. Oysaki hadis tespit sisteminin doğuş sürecinde, tarihsel süreçteki gelişmelerin yönlendirici bir rolü olmuştur. Öte yandan var olan ve fiilen uygulanan kuralların, Hadis usulü adı altında toplanması da oldukça geç bir döneme tekabül etmektedir. Bu perspektifle ele alınan makalede usul tarihçiliği ve cumhuriyet dönemindeki eserler genel olarak ele alınmaktadır.

ABSTRACT

In traditional understanding, the methodology authorship is not considered as a case which affect the period of methodology autor in the generations, after the period of Classification. Methodology autorship assumes that every rule can be applied from the first moment onwards. In the emergence, process of the system of determinig the hadiths, historical developments has had an orientated role. As is well known, available and applicable rules had been collected under the title of Hadith Methodology very lately. Within this context, in this article we try to examine methodology authorship in general and the works studies which were written in the period of Republic.

Sıhhatin testi ve kullanılmaya liyakatini belirlerken başvuru alan ilkeler bir araya getirilerek, hadis ilimleri adı altında farklı disiplinler oluşturulmuştur. Açık bir ifadeyle tekrar edilmesi gerekirse, yaşanan şartların gereği olarak önceden belirlenen kurallar uygulanmış, yeni gelişmelere göre yeni önlemler alınmış ve neticede olgunlaşan bir yön-

* Gereke Hadis Meclisi'nde yapılan sunumun makale haline dönüştürülmüş şeklidir.

¹ Ketith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, Dost Kitabevi, Ank. 1997, ss.18-19.

tem, alimler tarafından kullanılmak suretiyle hadisler seçilmiş ve tasnif edilmiştir.

Cumhuriyet dönemini konuşmadan önce, genel hatlarıyla bile olsa, usul ve tarih yazarlığının ne olduğu ve tarihi süreç içerisindeki gelişmesini nasıl tamamladığına göz atılmalıdır. Zira böyle bir yaklaşım, bugünü anlamlandırma noktasında işimizi kolaylaştıracak; daha da önemlisi geleceğe yönelik olarak proje üretmemize yardımcı olacaktır.

Belli bir eser telif etmeyi amaçlayan her müellif, gerek eserine yazdığı önsöz ya da mukaddimesinde, gerekse eserin satır aralarında hedefini açıkça beyan etmektedir. Böylece yazar, bir taraftan yaptığı işin boş veya gereksiz olmadığını ortaya koyarken, öte yandan da okuyucunun zihnini konuya hazır hale getirmeyi amaçlamaktadır. Telif geleneğindeki bu zorunluluk, yazarın, -en azından bana ifade ettiği- gayesini/niyetini tespit noktasında bize yardımcı olacaktır.

Sözü edilen amacın gerçekleştirilmesine gelince, bu noktanın tespiti diğerine göre biraz daha zor gözükmektedir. Zira burada, yazarın başardığına inanması, okuyucunun ikna olması ve tarihin şahitliğiyle bunun tescil edilmesi olmak üzere üç farklı boyut bulunmaktadır. Yazar, başarılı olduğunu düşünebilir. Zira onun için öncelikli problemler vardır ve bunları bir şekilde izah etmiştir. Zihni yönlendirilen okuyucu da ikna edilebilir, ancak bunlar 'marka' olmak için yeterli görülmemektedir. Bunun için tarihin testini de geçmek gerekmektedir. İlim açısından bu durum, matematikteki işlemin güvenilirliğini ortaya koyan 'sağlama' yapmak gibi bir şeydir. Çünkü ortamın/medyanın yönlendirmesi ve bilinmezliğin gizemine dayanan sözün sihrinden arınmış bir şekilde ortaya çıkan çalışma, tarihe mal olan diğer unsurlarla birlikte, esere duyulan ihtiyaç, yazarın niyeti ve başarısı açılarından dayanıklılık testine tabi tutulacaktır. Bu testi başarıyla geçen eser 'klasikleşmeye', yazarı da otorite olmaya aday olacaktır.

Usul ve tarih, en azından yön itibarıyla, temelde birbirinden ayrılan iki farklı alan olarak algılanmaktadır. Zira usul, usulcünün bulunduğu noktadan sonrasını, yön, şekil ve renk olarak etkileyen, teorik temelleri önceden belirlenmiş, ancak uygulama esnasında ortaya çıkan yeni durumlara bağlı olarak yenilenen, dinamik ve otoriter değerlere atıfta bulunmaktadır. Tarih ise, tarihinin bulunduğu yerden geriye doğru gitmesiyle, belli bir olgu-

yu, dönemi ya da düşünceyi tasvir etmek olarak algılanmaktadır. Tarihçi, kendine ulaşan verileri anlamlandırma, veriler arasında ilişki kurma ve onlardan hareketle yargılar elde etme noktasında belirleyicilik rolünü üstlenmektedir.

Hadis rivayetlerinin ortaya çıkmaya başladığı andan itibaren, onların güvenilirliğini temin, muhatabı da ikna edecek bir takım harici unsurlara başvurulmuştur. Toplumun sosyo-kültürel atmosferi, güven telkin edecek harici unsurların ve bunların nüfuzunun belirlenmesinde yönlendirici ve belirleyici bir fonksiyona sahip olmuştur.

Hız. Peygamber'in risaletiyle başlayan ve tasnif devrine kadar devam eden bu süreçte, şartların gerektirdiği gibi davranılmış, kurallar konulmuş, konulan kurallar şartların değişmesine bağlı olarak, yetersiz kaldığı düşünüldüğünde müdahale edilmiş, düzeltilmiş ya da değiştirilmiştir. Usul açısından bu süreç işlerken, hadis tarihinde tasnif dönemi yaşanmaktadır. Bu şu anlama gelmektedir: Yaşanan sürecin herhangi bir kesitinde ortaya çıkan eser, o dönemdeki usul kaidelerini dikkate alarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla bir sonraki dönemde yaşanan gelişme ile onu yargılamak haksızlık olacaktır. Tıpkı çıkan yasanın geriye doğru işletilememesi gibi, sonradan oluşan usul kaidelerine uyulmadığı gerekçesiyle, önceki dönemin eserleri zayıf/uydurma hadis bulundurmamakla tenkide tabi tutulamaz. Söz gelimi mürselin öncelendiği bir dönemde oluşan Muvatta'da, senedindeki inkıta nedeniyle zayıf kategorisine düşen mürsellerin bulunması tenkit konusu yapılmamalıdır.

Gelişen kültürel atraksiyonlara göre tutum belirleyen usul-cülük, tedvin dönemiyle birlikte ürün vermeye başlamış; tasnif dönemiyle de kemale erdiği düşünülen, dolayısıyla otorite olmaya aday olan bir literatürün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu durum, usulle alakalı çalışmaların önce duraklamasına, ardından da faaliyet alanını değiştirmesine neden olacaktır.

Daha önce somut bir varlığı olmayan, ancak rivayet kitaplarındaki etkileriyle belirginleşen kurallar; bu sefer eserlerde somutlaşmaya başlayacaktır. Çoğu zaman geçmişin kutsandığı doğru kültüründe bu durum, gelişmenin ve değişimin önünde aşılması güç, ciddi bir engel olarak görülecektir.

Hadis usulü ve tarihi açısından konuyu ele aldığımızda, usul yazarlığı, -geleneksel anlayışa göre-, tasnif döneminden sonraki kuşaklarda, usulcüden sonrasını etkileyen bir olgu olarak algılanmamaktadır. Zira, hadis, dinin temelidir; din de kemale ermiştir. Dinin kurumsallaşması aşamasında, sıhhati test edilen ve bir şekilde kullanılmaya layık görülen rivayetlerden hareketle, dini kurallar belirlenmiş ve uygulamaya konulmuştur. Sıhhatin testi ve kullanılmaya liyakatini belirlerken başvuru alan ilkeler bir araya getirilerek, hadis ilimleri adı altında farklı disiplinler oluşturulmuştur. Açık bir ifadeyle tekrar edilmesi gerekirse, yaşanan şartların gereği olarak önceden belirlenen kurallar uygulanmış, yeni gelişmelere göre yeni önlemler alınmış ve neticede olgunlaşan bir yöntem, alimler tarafından kullanılmak suretiyle hadisler seçilmiş ve tasnif edilmiştir. Varolan ve fiilen uygulanan kuralların, Hadis usulü adı altında toplanması ise oldukça geç bir döneme tekabül etmektedir. Bu durumu değerlendiren et-Tahhân, tarihi gelişmeyi şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Netice olarak ilimler olgunlaşıp istilahlar yerli yerine oturunca ve bütün ilimler diğerlerinden ayrılarak müstakil hale gelince -ki bu da IV. asırda gerçekleşmiştir- alimler Hadis Usûlü ilmini müstakil bir kitapta topladılar.”²

Tahhân ile örneklendirdiğimiz bu düşüncenin yaygın bir kanaat olduğu bilinmelidir. Mesela Akseki hoca, üzerine basa basa konuyla alakalı olarak şu ifadeyi kullanmaktadır:

"Artık hadislerin toplanması, senetlerin tenkit usulleri, hadisin sıhhatine te'sir eden illetlerin beyanı hemen dördüncü asır ile sona erdi. Bundan sonra yazılan kitapların çoğu evvelkilerden hadis seçmek, onları hususi baplara ve fasıllara ayırmak, yahut bahisleri ihtisar etmek, muhtelif metinlerden aynı bahislere ait olanları bir araya getirmek; i'tikada, ahkama, ahlâka, mev'izaya ait hususi kitaplar vücuda getirmek oluyordu."³

Bu değerlendirmeyi yapmasına rağmen Akseki hoca, -iddiasının aksine- kitaplarda yer alan rivayetlerin bir kısmının rahatsızlık yarattığının da farkındadır. Bu nedenle, zihinlerde bir

² Dr. Mahmûd et-Tahhân, **Yeni Hadis Usûlü (Teysîru Mustalahi'l-Hadîs)**, trc. Yrd. Doç. Dr. Cemal Ağırman, Sivas, 1999, s.22.

³ Ahmed Hamdi Akseki, **Riyazu's-Salihîn Mukaddimesi**, Türk Tarih Kurumu Bas., Ankara, 1976, s.XXIII.

takım istifhamlar oluşturmamasını engellemek amacıyla şu nasihat-te bulunur:

"Va'zlarda söylenecek hadislerle çok dikkat etmek lazımdır. Mev'ıza kitaplarında görülen her hadise i'timad edilemeyeceği gibi, i'timada şayan kitaplardan alınan hadisleri söylerken de üzerinde çok durmak, hadisten maksadın ne olduğunu iyice anlamak, zemin ve zamanı da nazar-ı dikkate almak lazımdır."⁴

Hadis usulü ilminin hicri dördüncü asır gibi oldukça geç bir dönemde müstakil kitaplarda toplanmaya başlaması, öncekine bağlı, ama ondan farklı yeni bir süreci başlatmıştır. Önceki dönemlerde usulcüler, ortaya çıkan yeni durumlara bağlı olarak, yeni tavırlar belirlemektedir. Bu dönemde yaşayan ilim adamları, ortaya çıkan gelişmelerden etkilendikleri gibi, süreci de etkilemektedirler. Ancak rivayetler hakkında hükümler verilmesi, verilen hükümlere belli şartlarda güven sağlanması ve bazı kaygılarla bu güveni zedeleyecek teşebbüslerden kaçınılması yolundaki telkinler, usulcülüğün anlamını ve ilgi alanını değiştirmek durumunda kalmıştır. Zira usul ile amaçlanan şey, güvenilir metinler elde etmektir; bu da gerçekleşmiştir.

Bu gelişmeden sonra, usulcülük, geçmişte uygulanan kriterleri tespit etmek, örneklemek, uygulamayla alakalı ortaya çıkabilecek muhtemel soruları tartışmakla kayıtlı kalacaktır. Hatta önceki dönemde kriterlerin gelişimiyle alakalı olarak yaşanan süreç, bu sefer usul telifinde yaşanmaya başlayacaktır. Usulle alakalı konular hakkında bab başlığı atan ve altına sadece konuyla alakalı merfu, mevkuf ve maktu rivayetleri koyan çalışmalar, daha sonra yerini, hem konu açısından kapsamı genişleyen ve hem de bir yandan rivayetleri makulleştirecek; bir yandan da sisteme yönelik eleştirilere cevap vermeyi amaçlayan izahlarla süslenecektir. Er-Ramehurmuzi, İbn Salah ve Kasımî karşılaştırıldığında bu durum açıkça görülecektir. Ancak burada motor ve yönlendiricilik görevini, dine-hadis tespit sistemine ve uygulamaya yönelik eleştiriler üstlenmektedir.

Dini değerlere yönelik eleştiriler, inanan insanlar açısından, tarih boyunca bir takım sıkıntılara neden olmuştur. Söz konusu eleştirilerden bazıları, mantık, felsefe, kelam vb. ilim dallarının

⁴ Akseki, a.g.e., s.XXIX.

yöntemleri kullanılmak suretiyle savuşturulmuştur. Ancak dini değerlerin kaynağına, yani dinî metinlere yönelik olan eleştirilerde, söz konusu bilgi ve yöntem, kafa karıştırmaya yardımcı olmuştur. Örneklendirmek gerekirse, inanç esaslarının ancak mütevatir haberlerle belirlenebileceği tezi, müslümanı rahatlatmaktadır. Ancak kaza-kader, kabir azabı, sırat köprüsü vb., imanla ilgili bir çok hususun ahad haberlerle belirlendiği gerçeği ise, Müslüman usulcünün rahatını kaçırıp onu izaha zorlamaktadır.

Bu dönemde usulcü açısından yeni bir faaliyet alanı belirlenmiştir. Tasnif döneminden önce bir şekilde kabul edilmeyen, tevakkuf edilen ya da harici şartları taşıması nedeniyle sıhhati kabul edilen ama ma'mulun bih olarak görülmeyen rivayetlerin, otorite olarak algılanan alimler tarafından kitaplarına alınması, rivayetler arasında ihtilafı gün yüzüne çıkarmıştır. Bu durum, farklılıklarla beslenen mezhep çatışmalarını, çatışmanın nedenlerini ve sonuçlarını da izi sürülebilir hale getirecektir. Bu gelişme karşısında taraf olan her birey, kendi tarafını makulleştirme, ötekinin düşünce ve delilinin uygun olmadığını anlatma sürecine girecektir. Kendi mezhebinin delili olan rivayetin doğruluğu, ötekinin ise eksik ya da yanlış taraflarının ortaya konulması şeklinde ifade edilebilecek bir sürecin başlangıcıdır bu. Bunun sonucunda, hadisin nasıl değerlendirileceği ve onun hakkında nasıl konuşulması gerektiği tespit edilecektir. Bu sürece işaret eden Ali Dere şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Tasnif edilen malzeme içersinde birbirlerine daha yakınlaşan aynı veya benzer konuya dair farklı rivayetler karşısında nasıl bir yol takip edilmesi gerektiği problemi ortaya çıkmıştı. İlk anda lokal uygulamalar ve önde gelen ilim erbabının kanaatleri yanında, sahip olunan hukuki ve itikadi düşünce sistemi içerisinde tercih ve izahlar yapılabiliyordu. Ancak ilk hicri asrın sonlarından itibaren metinleşme sürecini tamamlamaya başlayan hadis malzemesinin musannaf eserlerde yer aldıkları şekilleriyle, dil, muhteva ve isnad gibi açılardan sergiledikleri problemlerin hallini üstlenecek müstakil bir disiplin vücut bulmalıydı. Bu ihtiyaç, musannaf eserler sayesinde daha net müşahade edilebilen problemleri halledecek, "hadis ilimleri" denilen yardımcı disiplinlerin oluşmasını teşvik ediyordu.

Olumlu bir adım sayılabilecek bu aşama, mevzu bahis olan bilgi dallarının yaklaşım tarz ve katkıları göz önünde bu-

lundurulduğunda, aslında "hadis malzemesinin" kendi içine kapanıp, kapalı bir yapıya dönüşmeye başladığını ifade edecekti. Artık hadisler hakkında nasıl konuşulacağı ve düşünüleceğinin, nasıl hareket edileceğinin kuralları da belirlenmişti.⁵

Kısaca özetlemeye çalıştığımız süreci yaşayan usulle alakalı çalışmaların tavsifinin doğru yapılması gerekmektedir. Gelişimini yaşayan, olgunlaşan ve bu haliyle de tasnifte kullanılan kriterleri tespiti amaçlayan çalışmalar usul tarihi yazarlığı olarak görülmemelidir. Zira bundan böyle “*usul yazarlığı*” geçmişte uygulanan kuralların tespiti, varsa uygulamalardaki farklılıkların anlatımı ve örneklendirme ile sınırlı kalacaktır. Bu tip çalışmalarla dinî bir kaynak olan metne, güven sağlamak ve sağlanan güvenin sürdürülmesi amaçlanmaktadır. Hatta dinin kaynaklarını ilgilendirmesi, daha açıkçası dinin kurallarının kendisine istinat edildiği metne olan güveni ve metnin otoritesini tesis etmek gibi önemli bir fonksiyonu icra ettiği için de, bazen mucizevi veya mitolojik bir olgu gibi takdim edilme yoluna gidilmektedir.

Bu anlam çerçevesinde kalan çalışmaları, “usul” olarak değil de “usul tarihi” olarak algılamak daha isabetli olacaktır. Zira bunlar güvenilir bir metnin nasıl elde edileceğini anlatmak yerine, geçmişte bunun nasıl sağlandığını anlatmakla iktifa etmektedir. Bu anlamda bir usul yazarlığı ile hadis tarihi yazarlığını da, çok farklı kategorilerde değerlendirme imkanı bulunmamaktadır. Böyle bir kabul, İslam geleneğinde, usulün sonradan yazılmış olması gibi bir handikapı da ortadan kaldıracaktır. Ancak bu durumda *usul tarihi yazarı olarak başarılı olup olmadıklarını tartışma zorunluluğu* ortaya çıkmaktadır. Zira, tarih yazımında kullanılan verileri, olduğu gibi kaydetmek, tarihçilik olarak algılanmamakta; sadece malzemenin zaptı olarak düşünülmemektedir. Tarih yazımında önemli oranda kullandığımız bu bilgiler, gerçekleri olduğu gibi aktaran mutlak doğru veriler olarak da görülmemektedir. Zira uydurulan rivayetler kadar, tarihi bir gerçeği ifade eden, ancak farklı bir bağlamda kullanılması ya da ortaya çıkış nedeni dikkate alınmadığı için yanlış çıkarımlara neden olabilen bilgiler de bulunmaktadır. Bu durumda tarihsel malzemeye güvenin nasıl tesis edileceği ve onların nasıl kullanılacağı özel bir

⁵ Ali Dere, “**Hadis Literatürünün Kaynaklık Değeri Üzerine Bir Çözümleme Denemesi**”, İslam’ın Anlaşılmasında Sünnet’in Yeri ve Değeri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2003, s.641

araştırma alanı olarak görülmelidir. Literatürün kaynaklık değerini sorgulayan Dere, konuyla alakalı olarak şu yorumu yapmaktadır:

Bir literatürün neliği ve fonksiyonunun ne olduğuna dair iki yönlü yapılacak araştırma, sonuç itibarıyla söz konusu literatürün satır aralarını okuyarak malzemenen yeni bilgiler kazanılmasını sağlayacaktır. Batılı araştırmalara bakıldığında onların sahayı öncelikle bu iki yönden incelemeye çalıştıkları, bugün, geride kalan bir asrın sonunda bir yandan münferit rivayetleri detaylı tahlil ederken, diğer yandan bu malzemenin nasıl değerlendirileceğine dair alternatif bir metot geliştirilir olduğu görülecektir.⁶

Usul konusundaki bu genel değerlendirmeden sonra Cumhuriyet dönemini konuşabiliriz. Cumhuriyet dönemindeki usul çalışmaları, genç devletin neredeyse kuruluşu kadar eskidir. Bunun nedeni, zannımca, içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve kültürel buhrandan kurtulmaya çalışan Osmanlı aydınları, geleceği ve geleneğin kaynağı olarak da hadisleri, yaşadıkları durumun sorumlusu olarak görmeleri; çözüm olarak da, söz konusu metinlerin zaten problemli olduğu, dolayısıyla bunların, değerleri belirleme noktasında kaynak olarak kullanılamayacağı tezini ileri sürmeleridir. Problem olarak görülen hadislerin reddi, hadislerin tespitinde kullanılan kriterlerin yetersizliği ve uygulamanın eksikliğiyle ilgili tartışmaları beraberinde getirdi. Zira rivayetlere yöneltilecek tenkitler, kaynağını, metine bakılmadığı, sadece isnad değerlendirmesiyle rivayetlerin kabul edildiği, zayıf hatta uydurma rivayetlerin bile kültürü şekillendirdiği gibi, bizzat hadis tespit yöntemini de ilgilendiren bir temele sahip idi.

Bu kültürel atmosfer ve duyarlılık, hadis alanında yapılan her çalışmaya, söz konusu tartışmalarla, dolayısıyla usulle ilgili bir mukaddimenin konulmasını zorunlu kılmıştır. Mesela Ahmed Naim, kendisine resmi makamlarca tevdi edilen bir görevi yani Tecrid-i Sarih'in tercümesini yapmak düşüncesiyle işe koyulmuş ve bu esere bir Mukaddime olarak da usulünü kaleme almıştır.

Naim, 58 ana başlık altında, hadis usul ve tarihiyle ilgili belli problemleri tartışmaya açmıştır: İlm-i hadis, sahabe, tabiîn, hadislerin cem ve tedvini, haberin envâi, ittisal ve irsal, isnad-ı

⁶ Dere, a.y.

âlî ve nâzil, müstahrecât, hadis-i hasen, ahâdis-i makbûleyi ihtiva eden kitaplardan bazıları, hadis-i zaîf (haber-i merdûd), metâin-i aşere, cerh ve ta'dil, hadîs-i ahz ve tahammül tarikleri ile edâ sigaları, rivayeti hadisin sıfat ve keyfiyeti ve âdâbı.

Ahmed Naim'in söz konusu çalışmada hadis usulü ve tarihini bütün ayrıntısı ile yazmayı düşündüğünü söylememiz mümkün değildir. Ancak hadis tespit sistemiyle ilgili yaklaşımları ortaya koymak suretiyle, modern dönemde öne çıkan metin tenkidine özel vurgu yaptığı görülecektir:⁷

a) Senedin esas alınması: Senedin sağlam olması, yani ricalinin mevsûk, isnadının da muttasıl olması durumunda, aralarındaki ihtilaf giderilemeyecek şekilde başka sahih bir hadise muhalif bile olsa, hadis sahih kabul edilir ve senedi tercih edilene "esah" denilir. Bu eğilime göre senedin sıhhati metnin sıhhatinin garantisi olarak kabul edilmektedir.⁸

b) Metnin esas alınması: Senedi çok fazla dikkate almaksızın, mezhep ve düşünceye uygunluğuna göre hadisin kabul edilmesidir. Mutezile ve Mütekelliminin çoğu, kendi mezheplerine muvafık olmayan hadisleri, senetleri bütün illetlerden salim olsa bile, akla aykırıdır diye kabul etmemişler; mezheplerine uygun gelen zayıf hadisleri ise kabul etmeyi âdet edinmişlerdir.

c) Mutedil davranmak: Hadisin kabulünde sadece senede veya metne bağlı kalmayıp, her iki yönden de şâri'in amacını araştırmayı hedefleyen yöntemdir. Bunda ön şart yoktur. İsnad ve metin hakkıyla tetkik edilir ve bu araştırmacının sonucu esas alınır. Dolayısıyla söz konusu olan metin, araştırmacının 'reyine aykırı' olduğunda, onun ravilerine hata ve noksanlık atfedilmediği gibi, onlar masum da kabul edilmezler.

Yukarıdaki açıklamayı yapan Ahmed Naim, ümmetin önde gelen alimlerinin öteden beri üçüncü yolu takip ettiklerini belirtmektedir.⁹

Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Hadis ve Hadis Tarihi müderrisliğine de getirilen (Nisan 1924) Ahmet Hamdi Akseki, Riyazu's-

⁷ Ahmed Naim, *a.e.*, c.1, ss.275-6.

⁸ Ayrıca bkz. Muhammed Ammara, **"Kaziyyetü'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye ve'l-Akli'l-Beşerî"**, Mecelletü'l-Ezher, c.54, sy.1, Kahire, 1981, s.124.

⁹ Ahmed Naim, *a.g.e.*, c.1, s.277.

Sâlihîn tercümesi için kaleme aldığı Mukaddime'de benzer bir tepkiyi vermek zorunda kalmıştır. Hadis ve Sünnet kavramlarını izah edip, Kur'an ile Hadisin derecelerini, hükme kaynaklık etme açısından sünnetin taksimi gibi konuları ele alan Akseki, sözü hadiste en doğru ölçüye getirir:

"Peygamber'den rivayet olunan bir hadisin doğru olup olmadığını yani onu Peygamber'in gerçekten söyleyip söylemediğini anlamak için sahih ölçü nedir? Bunu anlamak için Müslümanlığı, Peygamber'in sünnetini bize nakil ve rivayet edenlerin kimler olduğunu bilmek lazımdır. ... Hadisin doğru olup olmadığını anlamak için hadis aleminde isnad, pek mühim bir mevki alır."¹⁰

Hadis tenkit sistemine bu şekilde atıfta bulunan Akseki, o günün şartlarında hadise karşı takınılan bazı tutumlara "Bir Şüphenin Defi" başlığı altında değinmektedir:

"Vaktiyle Havariç denilen ve Hz. Ali'ye karşı gelen fırka, "Allah'ın kitabı bize yeter" diyerek Peygamber'in Sünnetini tanımamak istemişlerdi.

Havariç tıynetinde olan bazı kimseler de, kötü bir fikir ile, Müslümanlığın kitabı Kur'an'dan ibarettir, biz, yalnız Kur'an'ı tanırız, Kur'an'da olmayanları kabul etmeyiz, derler."¹¹

Mukaddime tarzındaki bu çalışmalardan sonra Hadis Usulü ve Hadis Tarihi alanlarında, gerek telif ve gerekse tercüme olarak ortaya çıkan genel nitelikli çalışmalar gözükmeye başlayacaktır. Bunların tamamını, değerlendirmeye tabi tutmak mümkün olmadığı için, söz konusu çalışmalardan bazılarını, amaç ve konuları açısından irdelemek istiyoruz:

Hayrettin Karaman, Hadîse Dâir İlimler ve Hadîs Usûlü, Feyiz Yay., İst., 1967, 175 s.

Modern tarihçilerden bazılarının iddia ve zanlarının aksine, Rasulullah'ın bütün hayatının en önemli kısmını kapsayan haber ve hadislerin çoğunun ilmi ölçülere göre sahih olduğunu belirten Karaman, gerek İslam düşmanlarının ve gerekse saf kişilerin uydurduğu ve piyasaya süregeldiği sözleri gerçek hadis-

¹⁰ Akseki, a.g.muk., ss.XIII-XIX.

¹¹ Akseki, a.g.muk., s.XX.

lerden ayırabilmek için, büyük çabalarla meydana getirilmiş olan Ulûmu'l-Hadîs'i bugünün diliyle ilim yolcularına sunmak ve eski kitaplarda özel başlıkları altında incelenmemiş bazı konuları da incelemek gayesiyle bu çalışmayı yapmıştır. (s.V) Çalışmada, İmam-Hatip okullarında takip edilmekte olan Hadîs Usûlû programları da dikkate alınmış ve dört kitap olarak tanzim edilmiştir:

Birinci kitap: Temel kavramlar, sünnetin vahiy ile ilgisi, hadislerin tedvin ve tasnifi, hadis usûlû ilmi, rivayet kitapları.

İkinci kitap: Rivayet, rivayet şekilleri, hadis ravileri, cerh ve ta'dil.

Üçüncü kitap: Hadisin neveleri, sahih-hasen ve zayıf arasında ortak terimler, hadis diye uydurulmuş sözler.

Dördüncü kitap: Hüküm ve kanun kaynağı olması bakımından sünnet; sahih olmayan sünnet hakkında mezheplerin görüşleri, ihtilafu'l-hadis, nasih ve mensuh, hadisler arasında tercih.

Ekler: Bazı hadis ravileri: ashab, tabiün, dört mezhep imamı.

Prof. Dr. Talat Koçyiğit, Hadîs Usûlû, Ankara, 1993.

İlahiyat Fakülteleri, Yüksek İslam Enstitüleri ve İmam-Hatip Okulları talebeleri arasında konu ile ilgili kitaplara duyulan ihtiyacın fazla olduğunu belirten Koçyiğit, Hadis usûlû ile ilgili bazı bölümleri içine alan bu eseri kaleme almıştır. Muhtevası:

Sünnet ve Hadis başlıklı birinci bölümde, sünnet kavramının anlamları, hadislerin yazılması ve ilk yazılı hadisler ve hadis yazan bazı sahabilere yer verilmiştir.

Hadis ravileri ele alındığı ikinci bölümde, Sahabiler, Tabi'iler, Hadis ravilerinde aranan şartlar, Hadis ravilerinin cerh ve ta'dili, Hadis ravilerinin adab ve erkânı konuları irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Hadislerin alınması, hadis rivayeti ve şartları, isnad; dördüncü bölümde de hadislerin taksimi yapılmıştır: Mütevatir, sahih, hasen, zayıf, sahih-hasen-zayıf arasında müşterek hadis neveleri.

Beşinci bölümde mevzu hadisler, altıncı bölümde ise, nasih-mensuh, muhtelifü'l-hadis, ilelü'l-hadis, ravilerin tarihi, ravilerin

isim, künye ve lakapları gibi, Hadis ilminin bazı meseleleri, ele alınmıştır.

Ali Yardım, Hadis I; Hadis II, İzmir, 1984.

Yardım, İlahiyat fakültesi Hadis Anabilim dalında okutulacak dersin III. ve IV. yarıyıllarında okutulacak 9 kredilik bölümünü dikkate alan Yardım, II. Yarıyıl da okutulacak Hadis Usûlü müfredatı ile V. Yarıyıl da okutulması düşünülen bahislere hiç yer vermediğini açık bir şekilde beyan etmektedir (s.III). Yazar, müfredatın tespitinde ve konuların sıralanışında da kılâsik sistem yerine, meselelerin kendi plan bütünlüğünü dikkate almıştır (s.IV).

(Hadis I)

Giriş kısmında Hz. Peygamber'i doğrudan konu edinen ilim dalları: Hadis, Siyer, Meğâzî, Şemâil ve Delail olarak sıralanmış; bunların yanında Peygamber'le ilgilenen diğer İslâmî ilim dalları da Tefsir, Fıkıh, Tasavvuf, Kelâm, Mezhepler Tarihi, Tarih şeklinde sıralanmıştır.

Birinci bölümde, Sünet, Hadis, Haber ve Eser kavramları tartışılmış ve kaynakları dikkate alınmak suretiyle hadisler merfu, mevkuf, maktu, kutsî ve mevzu olarak sıralanmıştır.

Rivayet sisteminin ele alındığı ikinci bölümde, tebliğ, rivayet, râvî, mervî, ashab, tabiün, muhadramün, etbâu't-tabiün gibi temel kavramlar irdelenmiştir.

Rivayet sisteminin çeşitli meselelerine hasredilen üçüncü bölümde, hadis ve sünnetin öğretim ve öğrenimi (Peygamber, sahabe ve tabiün zamanında); Hadisin coğrafi merkezleri, Hadis uğrunda yapılan yolculuklar, hadislerin alınması ve rivayet edilmesi ve İsnad müessesesi üzerinde durulmuş ve başlangıçtan Osmanlı devri dâru'l-hadislerine kadar, yaşanan süreç verilmek suretiyle Hadis I adlı çalışma tamamlanmıştır.

Hadis II

Hadis II adlı çalışmanın birinci bölümünde tarihi süreç içindeki aşamalar dikkate alınarak Hz. Peygamber devri, bu dönemde ortaya çıkan yazılı vesikalar, Ashab devrinde ve tabiün döneminde hadis tedvini ele alınmıştır.

Hadislerin tasnifinin ele alındığı ikinci bölümde, ilk devir tasnif faaliyetleri ve tasnif edilmiş hadis mecmualarından zamanımıza intikal edenlerden bazıları tanıtılmaktadır.

İkinci bölüm kendi içersinde iki kısma ayrılmış, birinci kısımda tasnif devrinde ortaya çıkan kitap türleri ve örnekleri; ikinci kısımda ise Şerh ve derlemecilik devri ve eserleri ele alınmıştır.

Muhaddislerin tabakalarının verildiği üçüncü bölümle çalışma tamamlanmıştır.

Çalışmanın adını Hadis I, ve Hadis II olarak koyan araştırmacı, ne usul ne de tarih konusunda bir tercihte bulunmamıştır.

Prof. Dr. Selman Başaran - Prof. Dr. M. Ali Sönmez, Hadis Tarihi ve Usûlü, Bursa, 1993.

Hadislerin daha iyi anlaşılabilmesi, zamana göre yorumlanması ve Peygamber'in tavsiyelerinden gerekli mesajın alınabilmesinin tarihi sürecin iyi bilinmesi ve bu süreç içersinde oluşan ıstılahların iyi bilinmesine bağlı olduğunu belirten yazarlar, ilahiyat fakültelerindeki müfredatı dikkate alıp, öğrencinin derste takip edebileceği bir kitap yazmayı tasarlamışlardır. Söz konusu çalışma, hadis ilimleri ve hadis edebiyatını da kapsayan üç kitaplık bir serinin birinci kitabı olarak ortaya çıkmıştır. Eserin muhtevası:

Temel kavramların ele alındığı girişi, Hz. Peygamber ve Hadis başlığıyla birinci bölüm takip etmektedir. Bu bölüm içersinde Peygamber'in vazifesi, hadisin vahiyle ilişkisi, hadisin önemi, Hz. Peygamber'in hadis öğretimi konularına yer verilmiştir.

Sahâbe döneminde Hadis başlıklı İkinci bölümde ise, Sahabe ve özellikleri, Sahâbenin hadis öğrenme yolları, Sahabenin hadis rivayeti, Sahabe devrinde hadislerin yayılması ve Sahabe devrinde tedvini konuları irdelenmiştir.

Tabiîler ve Etbâu't-Tabiîler Döneminde Hadis başlıklı üçüncü bölümde Tabiîler ve hadis rivayeti, ilk isnad tatbiki, Hadis alma ve nakletme yolları, Hadis uydurma hareketleri, Tabiîler döneminde Hadislerin Tedvini ve Etbâu't-Tabiîler konuları ele alınmıştır.

Hadis Usûlüne tahsis edilen dördüncü bölümde, Hadisin kaynağına göre sınıflandırılması, sened çokluğuna göre hadislerin sınıflandırılması, sahihlik durumuna göre taksimi, hadislerin senedinin kopuk olup olmayışına göre çeşitleri, hadis ravisinin durumuna göre zayıf hadis çeşitleri; birbirini takviye etmesi yönüyle hadisler; sened ve metni ilgilendiren müşterek tabirler ele alınmıştır.

Prof. Dr. İ. Lütü Çakan, Hadis Usulü, Hadîs Usûlü, İFAV, İst., 1991, 167 s.

İlahiyat Fakülteleri lisans programı II. Yarıyılında haftada üç saatlik bir hadis usûlü programı bulunmaktadır. Bu derste, önemli bir kısmı lise çıkışlı olan fakülte öğrencilerine hadis usûlünün pratik meselelerini –detaya inmeden- kavratacak bir uygulama gerektiğini belirten Çakan, dilimizde yayınlanmış olan hadis usulü kitaplarının hiçbirinin böyle bir programa göre hazırlanmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca çalışmanın en önemli özelliği olarak, bir hadis metni ile karşılaşan öğrencinin, onu usulüne uygun şekilde değerlendirip doğru ve tam olarak istifade etmesine imkan hazırlama amacıyla kaleme alınmış olmasına dikkat çekilmesidir (s.9). Beş bölümden oluşan araştırmada ana hatlarıyla şu konular ele alınmıştır:

Girişte hadis usulünün doğuşu ve kaynakları; birinci bölümde hadis ve sünnet kavramları; ikinci bölümde rivayet; üçüncü bölümde ravi, dördüncü bölümde merviy ve beşinci bölümde de hadis diye uydurulmuş sözler hakkında bilgi verilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Prof. Dr. İbrahim Canan: Kütüb-i Site Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yay., Ank., 1998.

Canan, tercüme ve şerhini yapmayı amaçladığı Teysîr'ü'l-Vusûl'ün mukaddimesinde, hem hadis tarihine ve hem de hadis usûlüne ilişkin gerekli görülen açıklamaların yapılmasını amaçlamaktadır. Zira usul bilgisi hadislerden istifade edebilmek için şarttır; usul bilmeyince hadislerden ahkam çıkarmak imkansız hale gelir.

Usul kaidelerinin menşei hakkında bilgi sahibi olmanın da gerekli olduğunu vurgulayan Canan, "Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarını değerlendirmede mi'yar ve ölçü birimi rolünü oynayan bilgiler nereden elde edilmiştir?" sorusunu sorar ve "Öyle

ise biz de kendimize göre yeni baştan kaideler koyarak hadisleri daha değişik anlayışlara tabi kılabilir miyiz?" sorusuyla da konuyu tartışmaya açar(c.1, s.476). Bu sorulara cevap sadedinde Usulü Hadisin kaynağını, Kur'ân-ı Kerim ve sünnetin oluşturduğunu belirten Canan, şu açıklamayı yapar: "*usûl kaideleri, menşeiini yüzde seksen-yüzde doksan nispetinde âyet ve hadislerde bulur ve değiştirilmesi mümkün değildir*". Zira alimler bütün prensiplerini imkan nispetinde Kur'an ve Sünnet'in bir sarahat ve işaretine, bir karinesine dayandırmaya çalışmışlardır. Bazı teferruata, alimlerin şahsi yorumları girmiş ve oralarda ayrılıklar, farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar mezhepler arasındaki ihtilafli durumlarda müessir olmuşlardır. (c.1, s.477).

Bu bağlamda Hadis Usulü konularını, sekiz mebhasta ele almıştır. Girişte usul-ü hadisin mahiyetini; birinci mebhasta hadis, sünnet, eser, haber ve rivayet gibi temel kavramları; ikinci mebhasta hadisin tahlilini; üçüncü mebhasta ilmü'r-ricâl; dördüncü mebhasta cerh ve ta'dil ilmi; beşinci mebhasta hadislerin tahammul ve edası, altıncı mebhasta hadisin nevileri; yedinci mebhasta hadiste nesh; sekizinci mebhasta ihtilafu'l-hadis konularını ele almıştır.

Cumhuriyet dönemindeki usul çalışmalarının bunlarla sınırlı olmadığı bir vakıadır. Ancak bizim burada örnek olması açısından ve sadece genel nitelikli çalışmaları dikkate aldığımız dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Söz konusu çalışmaların, toplumdaki ihtiyacı dikkate alarak, kendilerine bir hedef kitle belirledikleri görülmektedir. Mukaddime olarak yazılanların dışındaki çalışmaların hemen hepsinde İmam-Hatip okulları veya İlahiyat Fakültesinde okuyan öğrencilere yönelik ders kitabı hazırlamak amaçlanmıştır. Mukaddime olanlarda ise, yazar metnin anlaşılmasını kolaylaştırmayı hedefler; bu arada öncelikle takdim edilen metnin değeri ve konumuyla alakalı olarak zihinlerde bir problem varsa, buna mutlaka değinilir. Eğer metnin güvenilirliği konusunda oluşan şüpheler izale edilmeye çalışılır. Bu amaçla çoğu zaman tarihe atıfta bulunulur. Metnin nasıl görülmesi ve nasıl okunması gerektiği hususuna da vurgu yapılmaktadır.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaçoğlu, Alternatif Hadis Metodolojisi, Kitabiyat, Ankara, 2002, 431 s.

Son birkaç yüzyılda görülen baş döndürücü gelişmeler karşısında Hristiyanlık ve Yahudilik gibi İslam geleneği de bir

şok yaşamış, derin bir düşünce krizine maruz kalmıştır; o kadar ki olan biteni sağlıklı bir şekilde analiz etmeyi bile başaramadığını belirten Kırbaçoğlu (11), İslam dünyasının maneviyat alanında bir sorgulama ve özeleştirici sürecine girmesinin hayati önemi haiz bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır. Kitabın yazılış gayesini açıklarken de şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Egemen hadis usulü uyarınca, hadis rivayetlerinin sağlamlarını çürüğünden ayırmak için bugüne kadar yapılan çalışmalar tatminkar olmaktan uzaktır. Bunun en açık ispatı ise gerek ortaçağda, gerek son yüzyıllarda ve günümüzde hadis rivayetleri etrafında –bazen alevlenip bazen sakinleşse de- gerçekleşen tartışmaların hiçbir zaman tatminkar bir sonuca ulaşmamış olmasıdır ... Ortaçağda bile istenen verimi sağlayamayan bu usûlün, çağımızın ihtiyaçlarına cevap vermesi ise hiçbir surette düşünülemez(ss.16-17).

Rivayetler karşısındaki tepkileri bu şekilde değerlendiren Kırbaçoğlu, hadis usulü ile alakalı tarihi gelişmeyi şu ifadeleriyle ortaya koymaktadır:

Bugünkü egemen hadis usulüne nihai şeklini verdiği kabul edilen İbnu’s-Salah öncesinde, zaten isnad merkezli hadis usulünü kabul etmeyip isnad tenkidi kadar metin tenkidine de ağırlık verilmesini savunan rey ehlinin, hadis ehlinin yöntemine dair eleştirileri bilinmektedir. İbnu’s-Salah’tan sonraki döneme gelince, İbnu’s-Salah’ın hadis tetkikinde içtihat kapısını kapatma çabalarına, başta çağdaşları olmak üzere pek çok İslam alimi karşı çıkmış ve onu eleştirmişse de, İbnu’s-Salah’ın çizgisi, sonraki yüzyıllarda egemenliğini fiilen tesis etmeyi büyük ölçüde başarmıştır (ss.16-17).

Mevcut hadis usulüne bir alternatif olarak düşünülen çalışmanın girişinde, Niçin alternatif hadis metodolojisi? sorusu tartışılmakta, zihniyet ve metod irdelenmektedir.

Birinci bölümde: epistemoloji (hadis rivayetlerin bilgi değeri); ikinci bölümde: kaynak bilincinden kaynak metodolojisi; üçüncü bölümde mustalah (tanımlar ve kavramlar); dördüncü bölümde: teknikler; beşinci bölümde ise, extrapolasyon (beklentiler, muhtemel gelişmeler) ele alınmış ve kitaba ek olarak da oryantalistlerin tenikleri incelenmiştir.

Mevcut hadis tespit ve tenkit sistemine alternatiflik iddiası ile kendine yer bulan çalışmada, geleneksel kabule uygun bir şe-

kilde hadis usulünün İbnu's-Salah'la nihai şeklini aldığı ön kabulü ile hareket edilmektedir. Böyle bir tarih okuması, öncelikle, tasnif döneminden yaklaşık olarak üç asır sonra olgunlaşan bir sistemin, geçmişe dönük olarak uygulanma imkanını tartışmaya açmalıdır. Aksi takdirde, olgunlaşmayan veya bugünkü anlamda bir varlığı olmayan bir sistemle hadislerin test edildiği gibi bir sonuçla karşı karşıya geliriz. Zira İbnu's-Salah'ın nihai şeklini verdiği düşünülen sistem, ondan sonra hemen hemen hiç kimse tarafından özgün bir şekilde uygulanamamıştır.

Sonuç olarak usulle alakalı çalışmaları değerlendirdiğimizde, tasnif döneminde sonra ortaya çıkmaya başlayan usul kitapları, kendilerinden önce uygulanmış olan bir yöntemi tasvir etmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, kendilerine ulaşan verileri, mevcut tenkitler altında, sahip oldukları zihinleriyle okumakta; gerektiğinde üretilen farazi problemlere cevaplar vermekte, gördüğü boşlukları kendisi doldurmaktadır. Öncelikle, ne yapmak istedikleri, mevcut şartlarda duyulan ihtiyaçla ne kadar ilişkili oldukları ve bu alandaki başarıları tartışılmalıdır. Bu bağlamdaki doğru bir okuma, usulün zihnimizdeki gerçek değerini tespite yardımcı olacağı gibi, neler yapılması gerektiği konusunda da bize yol gösterecektir.

Cumhuriyet döneminde yapılan ve biraz da tepkisel olan çalışmaları genel olarak değerlendirdiğimizde iki farklı eser tipi görmekteyiz: Bunlardan biri, ileri sürülen itirazları yersiz kılacak, geçmişteki bazı uygulamaları öne çıkararak mevcut sistemin güvenilirliği fikrini ayakta tutmaya gayret eden çalışmalardır. Ahmed Naim'de açıkça görüldüğü gibi, hadis tenkidinde sadece senedin dikkate alındığı tezi karşısında, bu alandaki üç farklı eğilimi ortaya koyup, ümmetin geneli tarafından sened ve metnin birlikte dikkate alındığı tezini işlemek gibi. Bu eğilim, temelde geçmişin ve geçmişteki uygulamaların gereği gibi anlaşılamadığı, dolayısıyla tenkitlerin bu kavrama yetersizliğinden kaynaklandığı fikrine sahiptir. Bu nedenle söz konusu çalışmaların hemen hemen tamamında, geçmişte uygulanan yöntemin mükemmelliği ve uygulamanın yeterliliği düşüncesinden kaynaklanan ortak bir tavır görülmektedir. Bu, tasnif döneminden sonra başlayan, hedef kitle ve müfredatın sınırlandırdığı ancak muhatabın ihtiyacı ve yöneltilen tenkitlere göre de, anlatım ve vurgu değişikliğine giden; geçmişe yönelik ciddi bir eleştirisi, dolayısıyla değişim açısından geleceğe yönelik beklentisi de olmayan bir tavidir.

Bununla birlikte, bugün mevcut ve gelecekte ortaya çıkacak muhtemel istifhamlara önceden cevap verecek, kapsamlı bir usûl tarihi, hatta hadis tarihi projesi üretilmemesi, eğilimin ciddi bir handikabı olarak görülmektedir. Zira bilim alanında ciddi varlık gösteremeyen Müslümanların, yapılan her keşif karşısında, “bu zaten Kur’an’da vardı” tarzında bir savunma geliştirmeleri gibi, ucu hadis tespit sistemine dokunan her tenkit karşısında, ona giden yolu kapamaya yönelik bir üslup ve okuma şekli tercih edilerek cevap verilmeye çalışılmaktadır. Böyle bir yaklaşım, kendi tarihini kendine mal edemeyen, aciz ve her zaman bir şeylerle meşgul edilmeye hazır nesiller anlamına gelmektedir. Cumhuriyet döneminde yapılan usul çalışmalarının büyük bir kısmının, okullardaki müfredatı dikkate alması, hadis eğitimin kolaylaştırırken, kapsamlı bir çalışmanın ortaya çıkmasını da engellemiştir.

Oysaki tarih, tarihçinin sınırlı, yetersiz tanıklığıyla yapılan, kaçınılmaz olarak yoruma dayalı ve her tezin alternatiflerinin bulunduğu; dolayısıyla tarihin görelisi olduğu fikri¹² dikkate alınarak; tarihsel olguların bize hiçbir zaman 'arı' olarak gelmedikleri, çünkü arı biçimde varolmadıkları ve varolamayacakları; her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansydıkları bilinciyle hareket edilebilse,¹³ kavrama yetersizliğinden kaynaklanan söz konusu problemlerin doğuşu bile engellenebilecektir.

Hadis usulü ve tarihi açısından bakıldığında problem biraz daha netleşmektedir: Tasnif dönemi ve öncesindeki usul kaidelelerini, temel amaç olan rivayet kitaplarında test etmek, dolayısıyla kaydı tutanın gerçeğe isabet oranını tartışmak mümkündür. Ancak tasnif döneminden sonraki kuşaklarda telif edilen usul çalışmalarının, etkiledikleri, yönlendirdikleri veya açıkça uygulandığı bir metin kitabı bulunmadığı için, onları test etmek de mümkün değildir. Bu durumda, geçmişte uygulandığı düşünülen ilkelerin ve bizzat uygulamanın, uygun bir şekilde izahı, daha açık bir ifade ile olanın değil de olması gerekenin tarihi ve usulü yazılmaya açık bir alan belirginleşecek; farazî problemler ve çözüm yolları da tartışılacaktır. Hadis tahammül ve eda yolları vb. hususlar bu perspektifle değerlendirilebilir.

¹² Jenkins, a.g.e, ss.37.

¹³ Edward Hallet Carr, **Tarihi Nedir**, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yay., İst., 1994, s.29.

Usul ve tarih yazarlığında dikkat çeken ikinci yaklaşım tarzı ise, öncelikle Müslümanların içersinde bulunduğu sıkıntının kaynağı olarak, kitaplarda yer alan, ümmeti etkileyen ve yönlendiren rivayetler, dolayısıyla bunların sahih kabul edilmesine neden olan hadis tenkit sistemini problemli olarak görmektedir. Sistemin doğru uygulanmadığı noktasına yapılan itiraz her iki yaklaşım tarzında da dikkat çekmektedir. Ancak ikinci yaklaşım, hadis tenkit sistemini uygularken ağırlık noktası olarak senedin seçilmiş olmasına itiraz etmektedir. Dolayısıyla alternatif olarak ortaya çıkan sistemde, ağırlık noktası değiştirilmekte; sened yerine metnin önceleneceği ileri sürülmektedir.

Tepkisi farklı bile olsa, bu eğilimin de, ortaya çıkmasına neden olan unsurun birinci yaklaşımdan farklı olmadığı; usul tarihini okuma noktasında da ciddi bir farklılık bulunmadığı açık bir şekilde görülmemektedir. Örneğin, ‘çağımızın ihtiyaçlarına cevap verecek bir yöntem’ tezi işlenirken, bunun mezhebi bir usul olmadığı, eleştirel akla dayandığı, aktüel ihtiyaçları esas aldığı, geleneksel değil normatif olan bir usul olduğu belirtilmekte; ancak yapılan teklifte öncelikle senede bakılacağı vurgulanmaktadır:

“herhangi bir kaynakta bir hadisla karşılaştığımızda yapılması gereken nedir?” sorusunun cevabının son derece basit olduğu da kolaylıkla anlaşılabilir: Önce isnadın, sonra da metnin incelenmesi.”¹⁴

Bu ifadelerle, uygulama sırasında da farklılığın olmayacağı beyan edilmiş olmaktadır. Aynı mantalite içersinde kaldığı sürece sonucun da çok fazla değişmeyeceğini tahmin etmek de zor değildir. Bununla birlikte, söz konusu metinler hakkındaki kanaatin test edilmesi; güvenin tazelenmesi ya da layık olduğu yere iade edilmesi gibi, hem dini bilinci tazeleyecek ve hem de kaynakların, kaynaklık değerini yeniden gözden geçirmeye vesile olacak bir faaliyet olarak kendini hissettirmektedir. Ancak ‘çağın ihtiyaçlarına cevap vermek’ gibi bir motivasyonun, eleştirel aklı, modern zihniyet ve hakim kültür lehine çalıştırabileceği de unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, her iki eğilimin mensuplarının da, ön kabullerini bir kenara bırakmak suretiyle, usul tarihini yeniden okuma

¹⁴ Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Kitabiyat, Ankara, 2002, 143.

ve geçmişi tasvir etme noktasında yapacakları çok şeyin olduğu anlaşılmaktadır.

b) Hadis Tarihi:

1- İzmirli İsmail Hakkı, Hadis Tarihi, neş.: Dr. İbrahim Hatiboğlu, Dâruhadis, İst., 2002.

Hadis ilimleri açısından, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte bir köprü vazifesi görmüştür. Zira Darulfunun İlahiyat Fakültesi açıldıktan sonra önceleri 'hadis' ve 'hadis-i şerif' adıyla okunan hadis dersleri, genç devletin anlayışına uygun olarak, müfredatta 'hadis tarihi' adıyla okutulmaya başlanmıştır. Bu durum yaşanan zihniyet değişikliğinin bir yansıması olarak görülmektedir. Nitekim hadisi, dinin ikinci kaynağı olarak kabul eden geleneksel anlayışa karşı, onu kültürün bir parçası olarak gören ve tarihi bir olgu olarak ele alınması gerektiğini öne süren anlayış bu temel farklılaşmanın açık göstergesidir. Bu değişimi yaşayan İzmirli İsmail Hakkı, şartlar ne olursa olsun, bu ilimlerin öğrencilere aktarılması gerektiğini düşünmektedir. Şartlarla alakalı olarak bu değerlendirmeyi yapan naşir İ. Hatiboğlu, İzmirli'nin bu eserini hadis tarihi yazıcılığına önemli bir başlangıç olarak algılamaktadır.

Eser, dinî ilimlerin tasnifi ve cem'ini ele alan girişle başlayıp şu ana başlıkları içermektedir: hadis ıstılahlarına dair kısa bilgiler; Sıhhat ve hüküm açısından hadislerin taksimi; kabul ve red açısından ravi ve rivayet; merdud (zayıf) haberin kısımları; İsnadın durumu itibariyle hadislerin taksimi; ravi hakkında bilinmesi gereken hususlar; imamiyye şî'asının hadis anlayışı; hadis kaynakları; kütüb-i rical, muhaddislerin mezhepleri ve tarihi hadis.

2- Talat Koçyiğit, Hadis Tarihi, İlmi Yay., Ankara, 1981, 295 s.

İlmü'l-hadisın bütün konularını içine alan, veya bazı konularına tahsis edilerek derinlemesine incelemeye girişen sayısız kitap bulunmasına rağmen, hadislerin, Hz. Peygamber devrinden itibaren, İslam dininin bir gereği olarak kazandığı büyük değere paralel bir şekilde rivayetini, rivayetindeki gelişmeyi, çeşitli tehlikeler karşısında onları koruma görevini yüklenen hadisçilerin faaliyetlerini, tedvin ve tasnifini, kısacası tarihini inceleyen bir kitap telif edilmemiştir. Usul kitaplarında zikredilen konulara

değinilse bile, bunları bir tarih çerçevesi içinde değerlendirmek ve aralarında tarihi bir irtibat sağlamak hemen hemen imkansız gibidir(s.3).

Hadis ilminin üçüncü asrın sonunda teşekkülünü tamamladığını dikkate alan Koçyiğit, eserini bu ilk üç asırdaki hadis tarihine tahsis etmiştir. Üç bölüm olarak tasarlanan çalışma, ana hatlarıyla şu şekilde tasarlanmıştır: Birinci bölüm, Hz. Peygamber ve ashabı devrinde hadis (1. asır); hadisin menşei, önemi ve tekamülü; hadislerin yazılması; hadisin ilk kaynağı: sahabe; sahabe devrinde hadislerin yayılması; hadiste vaz' hareketleri. İkinci bölüm: Hadis ilminin teşekkülü ve bunu hazırlayan sebepler (II. asır), toplum hayatına genel bakış; hadis vaz'ında gelişmeler ve sebepleri, cerh ve ta'dil hareketinin doğuşu; hadisin teşrii değeri üzerine münakaşalar; hadislerin tedvin ve tasnifi; Üçüncü bölüm: tasnifin altın çağı: kütüb-i sitte devri (III. asır): tasnife hız veren amiller; hadis eserleri ve müellifleri.

3- Prof. Dr. İbrahim Canan: Kütüb-i Site Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yay., Ank., 1998.

Hadis okumakla kişinin Müslümanlığının kemale ermesi arasında doğrudan ilişki kuran¹⁵ Canan, tercüme ve şerh etmeyi amaçladığı Kütübü's-Sitte hadislerinin seçiminde "sihhat" vasfının düşünüldüğünü yani hadisin sahih olması şartının ön plana alındığını beyan etmektedir.¹⁶

Araştırmacı olmayan, sadece dinî kültürünü artırmak için hadis kitabı almak ve okumak isteyen bir Müslüman için tekrarları atarak yeni bir eser te'lif etmenin mümkün olduğunu; hatta buna çoktan ihtiyaç duyulduğunu belirten Canan, elimizdeki eserin de onlarda biri olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla araştırmacı olmayan bir Müslüman bunu temin ettikten sonra Kütüb-i Sitte'ye ihtiyaç duymayacak, böylece hem harcamadan, hem de okumak için zamandan tasarruf etmiş olacaktır.¹⁷

¹⁵ Prof. Dr. İbrahim Canan, **Kütüb-i Site Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yay., Ank., 1998. c.1, s.VIII.

¹⁶ Canan, a.g.e., c.1, s.VIII.

¹⁷ Canan, a.g.e., c.1, s.IX.

Hadis usûlü ve tarihini, tarihi süreç içinde birlikte ele almayı hedefleyen Canan, şerhini yapmaya çalıştığı eserde, konuyla alakalı olarak 4 bölümde bilgi vermektedir: 1. bölümü hadis tarihine, 2. ve 3. bölümü bazı hadis meseleleri ve Peygamberin ilmi yayma tedbirlerine ve son bölümü de Hadis Usulüne ayırmıştır.

Hadis tarihini de kendi içersinde 4 farklı safhada değerlendiren Canan, safhaları şu şekilde

1. Safha: Tespitü's-Sünne
2. Safha: Tedvinü's-Sünne
3. Safha: Tasnifü's-Sünne
4. Safha: Tehzîbü's-Sünne

Bir kültür ya da millet için tarih, hayati bir öneme sahiptir. Zira geçmişlerini elinde tutanlar, geleceklerine hükmetme haklarını saklı tutmaktadırlar. Aynı şey ilim dalları için de geçerlidir. Ancak tarih yazımına, özellikle de bizim tarihimize gelince, önce genel olarak mevcut olanın irdelenmesi gerekmektedir. Burada kuşatıcılık, olay ve olguların sebep sonuç ilişkisi içersinde irdelenmesi ve varılan hükmün bizzat tarihi olgularla test edilmesi gibi, genel bakış açısı içersinde dikkate alınması gereken hususlar olduğu gibi, Hz. Peygamber'le başlatılan bir sürecin bugüne getirilme zorunluluğu da bulunmaktadır.

Söz konusu hassasiyetler dikkate alınarak, mevcut eserler değerlendirildiğinde, yazılanların içinde genel anlamda bir hadis tarihinden bahsetmek mümkün değildir. Tarih olarak elimizde tuttuğumuz bilgi, belge ve eserleri, müelliflerinin amacı, ortaya çıktıkları sosyo-kültürel atmosfer ve kültürel ihtiyaçlar açısından değerlendirmeye tabi tutup, günümüzle risaletin başlangıcı arasında, iletişim hiç kopmayacak şekilde birbiriyle bağlı, kapsamlı bir hadis tarihine acil ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.